

O'zbekiston Matbuot va axborot agentligida 2014-yil 19-dekabrda 0055-raqam bilan qayta ro'yxatga olingan.

2021-yil. 11-son.

Bosh muharrir

Bahodir JOVLIYEV

Tahrir hay'ati:

Dilshod KENJAYEV
Nizomiddin MAHMUDOV
Nargiza RAHMONQULOVA
Yorqinjon ODILOV
Nasirullo MIRKURBANOV
Jabbor ESHONQULOV
Valijon QODIROV
Baxtiyor DANIYAROV
Abdurahim NOSIROV
Tolib ENAZAROV
To'liq SAYDALIYEV
Ravshan JOMONOV
Zulxumir MIRZAYEVA
Qozoqboy YO'LDOSHEV
Nilufar NAMOZOVA
Lutfullo JO'RAYEV
(bosh muharrir o'rinbosari)

Sahifalovchilar:

Akmal FARMONOV
Gulnoza VALIYEVA

Nashr uchun mas'ullar:

Nilufar NAMOZOVA
Nigora URALOVA
Emma TOROSYAN

Tahririyat manzili:

100038, Toshkent shahri Matbuotchilar ko'chasi 32-uy.

Telefon: (98) 121-74-16,

(71) 233-03-10,

(71) 233-03-45,

(71) 233-03-67.

e-mail: til_adabiyot@umail.uz

veb-sayt: www.tilvaadabiyot.uz

Jurnalidan ko'chirib bosilgan maqolalar "Til va adabiyot ta'limi"dan olindi, deb izohlanishi shart.

Jurnalda nashr etilgan maqolalarda mualliflarning tahririyat nuqtayi nazariga muvofiq kelmaydigan fikr-mulohazalari bosilishi mumkin.

Tahririyatga kelgan qo'lyozmalar taqriz qilinmaydi va muallifga qaytarilmaydi.

Bosmaxonaga. 2021.25.11. da topshirildi. Ofset usulida chop etildi. Qog'oz bichimi 60x84/8. Shartli bosma tabog'i 6.0. «Times» garnitursi. 10, 11 kegl. «EKO TEXTILE PRODUKT» MCHJ bosmaxonasida chop etildi. Manzil: Toshkent sh. Mirobod tum., Matbuotchilar ko'chasi 32-uy. Buyurtma ___ Adadi 3560 nusxa. Bahosi kelishilgan narxda.

TIL VA ADABIYOT
TA'LIMI

РЕПУБЛИКАНСКИЙ
ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРЫ
ТЕАЧИНГ

jurnali

1991-yildan chiqa boshlagan

TIL VA ADABIYOT TA'LIMI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
XALQ TA'LIMI VAZIRLIGINING
ILMIY-METODIK JURNALI

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ
ЖУРНАЛ МИНИСТЕРСТВА
НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРЫ
ТЕАЧИНГ

LANGUAGE AND LITERATURE
TEACHING

SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL JOURNAL OF THE MINISTRY
OF PUBLIC EDUCATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

MUNDARIJA

DOLZARB MAVZU

Yorqin ODILOV. Istiqloq yillari o'zbek lug'atligiga chizgilar 3
Ilhom NURMURTOV. Muallif punktuatsiyasi va maktab darsliklarida tinish belgilarining o'qitilishi muammolari 6

DARS - MUQADDAS

Ruxiya SHAYMANOVA. Harakat va holat fe'llari 9
Ro'zmat ISMOILOV. Qo'shma, juft va takroriy sifatlarining yasallishi va imlosi 11

TAHLIL

Dildor NURMUHAMEDOVA. Nutqiy kompetensiya: o'qib tushunish ko'nikmasini rivojlantirish 13
Gulrukh XUDYOOROVA. Abdulla Oripov she'riyatida rang va ohang uyg'unligi 14
Mohigul FOZILOVA. Adabiy - nazariy kompetensiyalar xususida 16
Qurdosh QAHRAMONOV. Umarali Normatovning munaqqidlik mahorati 17
Dilorom TOSHPULATOVA. Author's outlook on the factors of poetic expression 19
Elmurod NASRULLAYEV, Halima SHUKUROVA. Navoiyning tasavvuf ta'limotiga munosabati 21
Munavvara XIDIROVA. Badiiy so'z Tog'ay Murod talqinida 22
Abdumurod NAMOZOV. Xorijiy tillarni o'rganish va o'rgatishda chet el tajribasi hamda fanlararo bog'lanish samarasi 23

TARJIMASHUNOSLIK

Muqaddas OQMAMATOVA. Cho'pon she'rlarida milliy-madaniy frazeologizm 24

ILG'OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

Saodat QAMBAROVA. Adabiyotdan blok darslar qanday tashkil etiladi? 26
Shakhlo BOTIROVA. Innovative cluster of pedagogical education as a new priority 29
Feruza KATTAEVA. The concept of sociocultural competence and its formation 30

TADQIQOTLAR

Sevara YOQUBOVA. Lingvistik ekspertizada noadabiy leksik unsur tushunchasi va uning shaxsiy yozishmalarda voqe'lanish omillari 32
Musajon TOJIBAYEV. Lingvopoetik paradigma va gerbarizm 34
Dilfuza TUXLIYEVA. G'azal janri va ontologik tahlil metodi 37
Zilola SALISHEVA. Rus guruhi talabalarining o'zbek tilidagi bog'lanishli nutqini o'stirishda audiomashqlarning o'rni 39

KICHIK TADQIQOTLAR

Dilafruz SARIMSOQOVA. Innovatsion pedagogik texnologiyalar integratsiyasi: Keys stadi metodi 41
Alisher MAHMUDOV. G'arb dramaturgiyasida sharqona sujet va g'oyalar transformatsiyasi 43
Lola KARSHIEVA, Muborak KATTABOEVA. Analysis of methods, approaches and techniques in teaching idioms to pre-service teachers 44
Saidakhon MAVLANOVA. Literature and literature teaching methodology: harmony and difference 47

МЕТОДИКА. ОПЫТ

Мукаррама БЕРДИЕВА. Особенности числительных при изучении лексической темы «Семья – источник нравственных отношений» 49
Азиза ФАТТАХОВА. Повесть А.А.Ганиевой «Салам тебе, Далгат!» 51

ИСПОЛЬЗУЙТЕ ЭТИ МАТЕРИАЛЫ

Азиза БЕДИЛОВА. Развитие аналитико-синтетических умений у учащихся при изучении несвободных словосочетаний в пословицах 53

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Феруза КОДИРОВА. Активная цветовая лексема в русском и узбекском языках 56
Номира ИЗБАЕВА. Билингвизм как многоаспектное понятие языка 57

СОПОСТАВИТЕЛЬНОЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Азиза МУМИНОВА. Средства выражения побудительности в разносистемных языках 59
Маржан КАМБАРОВА. Понятия человек-труд, труд-человек в пословицах английского, русского, узбекского и казахского языков 60

НАРОДЫ. ЯЗЫКИ. КУЛЬТУРА

Адиба ДАВЛАТОВА. Роль языка в развитии поэтического мышления 62

ПРОБЛЕМЫ. ПОИСКИ. РЕШЕНИЯ

Феруза САИДОВА. Развитие финансового образования и повышение финансовой грамотности молодого поколения 63
Чарос АБДУЛЛАЕВА. Рекламный дискурс в социально-культурном контексте 65

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Барно КАДИРОВА. Астрономизмы в газелях Алишера Навои 67
Шахиста ТАХИРЖАНОВА. Система референций эпического текста и эпическая традиция 68

НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Азизхон РАХМОНОВ. Задачи, особенности, отличительные черты и классификация кейс-метода 70
Альбина РАХМАНОВА. Влияние коранических реалий на произведения И.А.Бунина 73
Зельмина АЛИЕВА, Саодат ИНОЯТОВА. Знаки препинания в графической организации парцелированных конструкций в стихотворении М.Цветаевой «Мне нравится, что вы больны не мной...» 76
Русана СИНЖАЛОВА. Производное слово в свете теории концептуальной интеграции 78

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining
Filologiya va Pedagogika fanlari bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy
natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrdir.

b) tasviriy matn: Quyosh chiqib turgan bo'lsa ham, nuri o'z edi. Yelkamizni isitmas, lekin yoqimli edi. O'rmon ichidan ketgan yo'ldan boryapmiz. Bu – aralash o'rmon, ya'ni turli-tuman mevali-mevasiz daraxtlari ko'p bo'lgan o'rmon. Archa ham serob (Sh.Xolmirzayev);

d) muhokama matni: Olimlar kompyuterni inson miyasidan andaza olib yaratgan. O'ylaydi. Hisob-kitob qiladi. Muammoni yechadi. Xulosa chiqaradi. Eslab qoladi... Faqat kompyuterning insondan bitta ustunligi bor: keraksiz axborotni xohlagan paytda xotirasidan o'chirib tashlashi mumkin... Odam esa yomon xotiralarni miyasidan o'chirib tashlolmay aziyat chekadi (O'.Hoshimov).

Yozuv madaniyatini takomillashtirish va savodxonlikni ta'minlashda **tinish belgilari** alohida ahamiyatga ega. Tinish belgilari tilning sintaktik qurilishi bilan uzviy bog'liq bo'lib, yozma nutqni to'g'ri, ifodali, aniq bayon qilishda, uning uslubiy ravonligi, tez tushunilishini ta'minlashda benihoya zaruriy vosita hisoblanadi. **Nuqta** o'zbek tilida, odatda, his-hayajonsiz aytilgan darak, buyruq gaplar, atov gaplardan so'ng qo'yiladi. **Vergul** uyushiq bo'laklar, undalmalar, kirish so'z va birikmalar, ajratilgan bo'laklar, tasdiq, ta'kid, inkor va shu kabi ma'nolarni bildiruvchi ha, yo'q, rahmat, xo'sh, qani, xayr, ofarin, salom kabi so'zlardan keyin qo'yiladi. Qo'shma gaplarni tashkil qilgan sodda gaplar orasida, ko'chirma gap bilan muallif gapini ajratishda ham vergul qo'llanadi. **So'roq belgisi** so'roq gaplarning oxiriga qo'yiladi. Shuningdek, gap yoki matn ichidagi birorta so'z yoki jumla mujmal, noaniq, tushunarsiz bo'lsa, undan so'ng qavs ichiga so'roq belgisi qo'yilishi mumkin. **Undov belgisi** kuchli his-hayajon bilan aytilgan gaplardan so'ng qo'yiladi. Buyurish, yalinish, istak, xohish va shu kabi ma'nolarni ifodalovchi gaplarning oxirida ham ishlatiladi. Shuningdek, so'z boshida kelib, kuchli his-hayajon bilan aytilgan undalmalar, ha, yo'q, xo'p, uzr, mayli, xayr, salom kabi so'z-gaplar hayajon bilan aytilganda ham undov belgisidan foydalaniladi. Aytilishi lozim bo'lgan fikr o'ta kuchli his-hayajon bilan aytilsa, ketma-ket uchtagacha undov belgisi qo'yilishi mumkin.

Shu tariqa o'quvchi matnlarni o'qib, mazmunini uqishda boshqa tinish belgilarining ham ishlatilish vazifasi haqida ma'lumotga ega bo'lib boradi.

Matn g'oyasini aniqlashda quyidagicha mashqlardan foydalanish mumkin:

Dunyo okeani tabiiy boyliklarning xazinasi hisoblanadi. Bu boyliklar biologik, kimyoviy, ma'danli va yoqilg'i-energetika resurslaridan iborat. Hozir biologik resurslarning 2% idangina foydalanilmoqda. (6-sinf geografiya)

Matnni qismlarga ajratib chiqamiz:

1. Dunyo okeani tabiiy boyliklarning xazinasi hisoblanadi.
2. Biologik, kimyoviy, ma'danli va yoqilg'i-energetika resurslaridan iborat.
3. Hozir biologik resurslarning 2% dangina foydalanilmoqda.

Topshiriq:

A) Okeandagi tabiiy boyliklar quruqlikdagiga nisbatan ko'pligi aytilmoqda.

B) Hozirda biologik resurslarning hammasi foydalanishga yaroqsiz bo'lgani uchun atigi 2% gina ishlatilmoqda.

D) Dunyo okeanining foydalanilayotgan resurslaridan ko'ra zaxirada turgan resurslari nihoyatda ko'p.

Javoblarni tahlil qilamiz va to'g'ri javobni qabul qilamiz:

A variantda matnda begona so'z bor: quruqlik. Suv va quruqlikning tabiiy boyliklari taqqoslanmagan. Bu dalillanmagan ma'lumot bo'lgani uchun **javob qabul qilinmaydi**.

B variantda ham noto'g'ri ma'lumot aytilmoqda. Chunki matnda resurslarning yaroqsizligi haqida so'z bormagan. Aksincha, uning ko'pligi xususida ma'lumot berilgan. **Javob qabul qilinmaydi**.

D variantda umumiy xulosa berilyapti, ya'ni okeandagi tabiiy boyliklarning turi hamda miqdori jihatidan zaxiraga egaligi aytilmoqda. Birgina misol qilib biologik resurslarning bugungi kundagi foydalanish foizi keltirib o'tilgan. **Javob qabul qilinadi**.

Xullas, o'qib tushunish nutqiy ko'nikmasining rivoji na-faqat ta'lim tizimida, balki boshqa sohalarining taraqqiyotida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon shaxsning matn (ma'lumot)ni tanlash, tushunish, talqin qilish, mulohaza yuritish, foydalanish, munosabat bildirish, tahlil qilish, qiyoslash, ijodiy, mantiqiy, tanqidiy fikrlash kabi zaruriy kompetensiyalarga ega bo'lishini ta'minlaydi. Zero, shaxs jamiyatda real hayotiy vaziyatlarga bardosh bera oladigan kadr bo'lishi davr talabidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. N.Mahmudov, A.Sobirov, Sh.Sattorov, Sh.Toshmirzayeva, D.Mannopova. 5-sinf. Ona tili darsligi. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2020.
2. N.Mahmudov, A.Nurmonov, A.Sobirov, D.Nabiyeva. 6-sinf. Ona tili darsligi. – Toshkent: Tasvir, 2017.
3. N.Mahmudov, A.Nurmonov, A.Sobirov. 9-sinf. Ona tili darsligi. – Toshkent: Tasvir, 2019.
4. B.Mengliyev, Sh.Toshmirzayeva, S.Atoyeva, S.Majidova. 10-sinf. Ona tili darsligi. 2-qism. – Toshkent: O'qituvchi, 2020.
5. B.Mengliyev, Sh.Toshmirzayeva, S.Atoyeva, S.Majidova. 11-sinf. Ona tili darsligi. 2-qism. – Toshkent: O'qituvchi, 2020.

Gulrux XUDOYOROVA,

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti o'qituvchisi

ABDULLA ORIPOV SHE'RIYATIDA RANG VA OHANG UYG'UNLIGI

Abdulla Oripov ijodida tabiat va undagi ranglar lirik kechinmalar bayoni uchun manba vazifasini o'taydi. Xorijda yaratilgan she'rlarida peyzaj shoir ruhiyatini, kechinmalarini badiiy suvratlantirish vositasidir. Rus olimi V.Y.Xalizevning "Inson ruhiy holatlari lirikada turli xil shakllarda: to'g'ridan to'g'ri va ochiq, samimiy izhor orqali, tazarru ruhidagi monologlar hamda tashqi muhit (tavsifiy lirika, aksar hollarda peyzaj) tasviri

vositasida yoki muayyan voqelik mohiyatining ifodasi shaklida aks ettiriladi" tarzidagi nazariy xulosasi Abdulla Oripov she'riyatida lirik kechinma va rang, lirik kechinma va ohang sintezi masalasini o'rganishda muhim o'rin tutadi.

Abdulla Oripov ranglar vositasida o'z tuyg'ularini bayon etar ekan, ranglar shoir uchun hayot manbai, tiriklik vositasini o'zida mujassam etguvchi sehrlil ohang ekanini ko'rsata-

di. Jumladan, shoirning "Yashil novda" she'rida yashil novda yangi hayot timsoli sifatida tilga olinadi. Aslida, yashil rang azaldan yasharish, tiriklik timsoli. Shoir ayni an'anaviy timsoldan yangi bir kashfiyot yaratadi:

*Rasul qabristondan borarkan o'tib,
Shafqat va inoyat hissin tuydilar.
Bir qabr qoshida tilovat etib,
So'ng yashil novdani qadab qo'ydilar.*

Qabr boshiga yashil novdani qadashda chuqur ramziylik bor. Qabriston – inson hayotining eng so'nggi manzili. Shu bilan insonning bu yorug' dunyodagi safari yakunlanadi. Rasulullohning qabristonga yashil novda qadashlari nima-ni anglatadi. Ha, shoir bu bilan hayot davom etishini ta'kidlamog'ida. Boisi, hayot cheksiz qudratga ega. Kimdir ketishi bilan dunyo karvoni to'xtab qolmaydi. U yana o'z yo'lida davom etaveradi. Unda insonning bu o'tkinchi dunyo uchun yonib-kuymog'ida ne ma'ni bor? Shu kabi tuyg'ular shoir qalbidan o'tgan bo'lishi tabiiy. Zero, Alloh buyuk, uning qudrati cheksiz. Agar U istasa, o'zida hayotning zarrasini saqlab turgan yashil bir novdadan yana qayta borliqni yarata oladi. Shoir o'sha yashil novdada hayot nishonasi borligini aytmoqchi. Axir u – yashil! Yashillik esa hayot ramzidir. Shoir birgina yashil novda vositasida butun bir hayot qonuniyatini – Allohning qudrati cheksizligini, hayot kimningdir tark etishi bilan to'xtab qolmasligini, dunyoning o'tkinchiligini ifodalab beradi. Yashil rangni hayot timsolida anglash an'anaviy holat, ammo unga cheksiz ma'no va mazmun yuklay olish esa iste'doddir. "Darhaqiqat, ijodkor tomonidan qo'llanilgan poetik obrazlar tabiatdan olinsa va ularga singdirilgan mazmun chuqur ma'noli bo'lsa, inson ruhiyati bilan tabiatdagi o'xshashlik bir-birini qo'llaydi va boyitadi"².

Shoir o'z kechinmalarini bayon etishda ranglarning nafaqat an'anaviy mazmunidan foydalanadi, yana ba'zi bir she'rlarda ranglarga tamoman yangicha ma'no yuklaydi. Jumladan, "moviy bo'shliqlar", "novvotrang sukut" kabi topilmalar shunday xulosa qilishga asos beradi. Abdulla Oripov "Jeneva" she'rida bu kabi ifodalarni qo'llash orqali ayni o'sha kezdagi lirik kechinmalarini san'atkorona ifodalaydi: *Tashvishli damlarni yurak unuti, Moviy bo'shliqlarga singdi unlarim.*

Shoir "moviy bo'shliqlar" birkmasi orqali cheksizlikni ifodalaydi. Boisi, osmon moviy rangda va u cheksiz. Shoir moviy bo'shliqlarga yurak rozlari bilan singib boradi. Cheksizlik bu – erkinlik. Demak, shoir ayni o'sha lahzada hayot tashvishlaridan, turli o'y-xayollardan ozod. "Tashvishli damlarni yurak unuti" deyishi sababi shunda. Lirik kechinma tasviri g'oyatda go'zal va betakror. Chunki tabiat va undagi ranglar shoir uchun cheksiz badiiy kashfiyotlar manbayidir: *Cho'qqilar ortidan o'rmlar bulut, Birdan tinib qolar o'tloqdagi toy. Shivalab o'tadi yomg'ir, hoynahoy, Borliqqa cho'kadi novvotrang sukut.*

Inson kechinmalari cheksiz va turfa xil. "Novvotrang sukut" ifodasida ham ayni shu cheksizlik va turfa xillik mavjud. Yomg'ir yog'gandan keyin borliqqa novvotrang sukut cho'kishiga turlicha izohlar topish mumkin:

– yomg'ir yog'gandan so'ng tabiatda yuzaga keluvchi sokinlik va go'zallik ko'ngilga taskin berishi;

inson to'yib yig'laganidan so'ng (yomg'ir yog'ishi) uning ruhiyati poklanib, (novvotning tiniq va shaffofligi) yengil tortishi;

– ko'zyoshlar (yomg'ir) inson tuyg'ulariga kuchli ta'sir ko'rsatishi hamda irodasining yanada kuchli bo'lishini (novvotning mustahkam va qattiqligi) ta'minlashi.

O'quvchi birgina novvotrang sukut ifodasi orqali yuqoridagi kabi cheksiz tasavvurlar hosil qiladi. Kechinmaning bu qadar nozik ifodasi shoir lirikasida rang badiiy unsurining katta ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi. Nurboy Jabborov fikricha:

"Abdulla Oripov – mutafakkir shoir. Shuning uchun ham u boshqalarning yetti uxlab tushiga kirishi mahol bo'lgan original badiiy umumlashmalarga kela oladi. Jumladan, uningcha, ijodga azm etgan shoir ranglarni zohir ko'zi bilan emas, botin diydasi bilan idrok etmog'i kerak. Chunki inson ko'zi surat-kash anjomi bo'lmagani kabi uning qulog'i ham oddiy some' emas – ular nozik mehroblarga tegishli. Ya'ni ijodkorning nazari hech kim ilg'amagan go'zallikni payqashi zarur"³.

Ranglar – ijodkor lirik kechinmalarini ifodalashda badiiy vosita. Shoir tabiat ranglari haqida so'z yuritadi, turli o'xshatish va tasvir usullarini qo'llaydi va she'r so'ngida o'zining bu tasvirlardan kelib chiqib ijodiy niyatini oshirib ifodalaydi. Bu o'rinda rang-tasvir shoir uchun *vosita obraz* sifatida xizmat qiladi. Shoirning "Ruhiyat" sarlavhali she'rida ayni shu holatga duch kelamiz. Shoir tabiatdagi ajib go'zallik haqida so'z yuritadi. O'lis Yaponiyada tun cho'kishini, dengizlarning tin olishini nihoyatda go'zal holatda tasvirlaydi: *Qaydadir toliqib, tin olar dengiz, Yam-yashil qirlarga cho'ka boshlar tun. Sokin havo uzra taralar unsiz – Yapon ohanglari mahzun va uzun.*

Ayni shu sokinlik, xotirjamlik shoir ruhiyatiga ham singmog'ida. U tabiat bilan o'zini uyg'unlikda his qilgan ekan, go'yoki bu holat, bu manzaralar unga nihoyatda tanish, qadrdon ko'rinishda. Shu bois ham shoir xuddi qachonlardir o'zini yapon bo'lib yashagandek his qilmog'ida:

*Yomg'ir yog'a boshlar – nomsiz bir armon,
Ruhimga mo'ralar o'zga bir dunyo.
Ular bari tanish... Balki bir zamon
Men ham Yapon bo'lib yashadimmi yo.*

Ko'rinish turibdiki, shoir tabiat tasviri orqali o'z ruhiy olamini, lirik tuyg'ularini poetik suvratlantirgan. Tabiatning sokin holati shoir ruhiyatidagi sokinlikni o'zida aks ettirgan. Abdulla Oripov tabiat tasvirini ifodalashda nihoyatda betakror so'zlarni tanlaydi, uning so'z tanlash mahoratiga tan bermaslikning iloji yo'q. Bu so'zlar, o'z navbatida, she'rda obrazli tasvir mukammalligini ta'minlagan. Matyoqub Qo'shjonov va Suvon Meli ayni holatni mana bu tarzda izohlagan: "Obrazlilik Abdulla Oripovni adabiyotning birinchi elementi – til xususida o'ylashga majbur qiladi. U so'zlarga jilo bera oladi. Uning asarlarida bizga ma'lum so'zlar yangicha ma'no kasb etgandek bo'ladi. Shu bilan barobar, o'zbek tilining boyligi haqida ham qayg'uradi. Ba'zan fikrlarni betakror so'zlar bilan ifodalay oladi. Buning uchun u o'zbek tilining bor boyliklaridan unumli foydalanadi".⁴

"Italiya daftari"dan o'rin olgan "Manzaralar" she'rida ham ayni shu holatga duch kelamiz. Ijodkor obrazlilikni yaratishda tabiat tasviri va undagi ranglardan mohirona foydalanadi. "Manzaralar" she'rini o'qir ekanmiz, hatto so'zlarning ham rangini ko'rgandek, anglagandek bo'lamiz: *Qalandar, mana bu o'rmonlarga boq, Insonning xayoli chigaldir. Bir boqsang go'yoki zangori bayroq, Bir boqsang so'zana yanglig' tugaldir.*

Insonning xayollari kabi chigal o'rmonning zangori bayroqqa o'xshatilishi kishining hayratini oshirsa, keyingi misrada o'rmonning so'zanaga qiyos etilishi hayratni yana bir karra oshiradi. So'zanani ko'z oldimizga keltiradigan bo'lsak, undagi rang-baranglik, kashtalarning turlicha shakllari xayolimizga keladi. Abdulla Oripovning aynan o'rmonni so'zanaga qiyos etishi orqali unda shoirona nigohning, xayolot dunyosining nihoyatda kengligini va betakrorligini anglaymiz.

Shoir o'zini tabiat bilan bog'liq holda tasavvur etadi. Undagi ranglar shoir ruhiyatining ifodasi sifatida xizmat qiladi. Jumladan, shoirning "Texas osmoni" she'rida tabiat orqali insonning, nafaqat insonning, balki butun insoniyatning holatlari aks ettiriladi: *Texas osmonining yo'qdir qiyosi, Shu qadar moviydir, shu qadar toza. Go'yo Amriqoning ishchan quyoshi, Artib chiqqanidek oynani rosa.*

Texasning moviy osmoni shoimring e'tiborini tortadi. Osmon shu qadar musaffo, tozaki, go'yo Amerikaning ishchan quyoshi osmonni yarqirab artib chiqqandek. Ammo bu holat uzoqqa cho'zilmaydi:

*Zum o'tmay osmonga ataylab ummon,
Irkit bulutlarni yuborar sochib.
Texas osmonida shundoq jarayon,
Aslo ketolmaysan sen bundan qochib.*

Bir lahzada osmonning holati o'zgarib, uni qora va kir bulutlar egallab oldi. Garchi shoinga yoqib turgan osmon holati o'zgarisa-da, u bu holatga e'tiroz bildirmaydi. Chunki bu – tabiat qonuni. Undan qochib qutilishning imkonini yo'q. Bir

qaraganda, oddiy tabiat hodisasi yoritilgandek tuyulgan bu satrlarda chuqur falsafiy mazmun – hayotning oq va qora ranglar zahiriga qurilgani ifodalangan. Hayotdagi holat ham ayni osmondagi kabi o'zgaruvchan. Insonning sokin, farovon va oppoq ranglardan iborat hayoti bir lahzada mashaqqatli, qora kunlarga do'nmog'i mumkin. Hech bir insonning umri bir tekis, farovon kechmagani kabi faqat azob-uqubatlardan iborat emas. She'r ana shunday chuqur falsafiy mushohadaga asoslangan.

Xulosa qilib aytganda, Abdulla Oripov lirik asarlari ko'ngil va hayot aksidir. Shoir she'rlarida rang va ohang uyg'unligi asosida beqiyos falsafiy tafakkur ifodalanadi. Bu ayni hayot falsafasidir. Yillar o'tgani sayin shoir she'rlarining qimmatli to-bora oshib borayotganiga sabab ham shunda.

¹ Хализев В.Е. Теория литературы. – Москва: Высшая школа, 1999. – С. 200–201.

² Ashurova G. Abdulla Oripov she'riyatida an'ana va badiiy mahorat (obraz, g'oya va tasvir). Filol. fan. nomzodi diss... – Toshkent, 2008.

³ Jabborov N. Zamon, mezon, she'riyat. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 2015. 29–30-betlar.

⁴ Qo'shonov M., Meli Suvon. Abdulla Oripov. – Toshkent, 2000. 44-bet.

Mohigul FOZILOVA,

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat O'zbek
tili va adabiyoti universiteti mustaqil tadqiqotchisi,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi*

ADABIY – NAZARIY KOMPETENSIYALAR XUSUSIDA

Adabiyot fani bo'yicha 2017-yili tasdiqlangan "Malaka talablari"ga ko'ra, mustaqil fikrlashni, ijodiy qobiliyatni rivojlantirishga yo'naltirilgan bugungi kun adabiyot o'qitish metodikasi o'quvchilarda ikki xil kompetensiyani shakllantirishga qaratilmog'i lozim: 1) *adabiy-nutqiy kompetensiyalar*; 2) *badiiy asarni tahlil qilish kompetensiyasi*¹. Adabiy-nutqiy kompetensiyalar deganda nutqiy faoliyat turlari: *tinglab tushunish, og'zaki fikr bayon qilish, o'qish, yozma fikr bayon qilish* sanalgan. Ko'rinadiki, adabiyot darslarida o'quvchilarning nutqini o'stirish ham, asar tahlili ham yetakchi mavqeda turadi.

Adabiyot o'qitish metodikasida ham, ona tili ta'limi metodikasida ham nutqiy faoliyat turlarini farqlab o'rgatish vazifasi o'qituvchi oldiga ilk bor qo'yildi. Nutqiy faoliyat turlari ustidagi ishlar ilgari faqat ikkinchi tilni o'qitish metodikasida yoritilar, o'zga til (chet tillar) darslarida nutqiy faoliyat turlari alohida yo'nalishlar sifatida tashkil etilar edi.

Nutqiy faoliyat turlari, odatda, to'rtga bo'lingan: *tinglab tushunish, so'zlash – gapirish, o'qish, yozma nutq*. Adabiyot darslarida ularni o'zaro farqlab rivojlantirish zaruriyati o'z-o'zidan paydo bo'lgan ekan, ushbu muammoni davr talabi, ijtimoiy buyurtma sifatida qabul qilishga to'g'ri keladi. Dastlab ushbu muammoning mazmun-mohiyatini anglashga harakat qilamiz.

Kompetensiya "adabiy-nutqiy kompetensiyalar" deb nomlangan. Ushbu nomdagi nutqiy kompetensiyalar nutqiy faoliyat turlari bilan bog'liq ekanligi ma'lum darajada oydinlashdi. Lekin "adabiy-nutqiy kompetensiyalar" ifodasida "adabiyot" so'zi ham bor. Ayonki, adabiyot darslarida nutq o'stirish deysin o'zi kifoya qilmagan. Nazarimizda, "adabiy-nutqiy" tushunchasidagi *adabiy* so'zidan bir necha xil ma'no ko'zda tutilgan bo'lishi mumkin: o'zbek adabiy tiliga xos; adabiyot-shunoslik tilini egallash; adabiy asarlar asosidagi nutq, adabiyot hamda nutq mutanosibligi va h.k. Biz tushunchaga shu ma'nolarning hammasini singdirsak, mohiyatni to'g'ri ochib bergan bo'lamiz.

Metodist olim Qozoqboy Yo'ldosh va Muhayyo Yo'ldosh "Badiiy tahlil asoslari" degan kitobida "badiiy nutq" ifodasini ishlatadi: "Badiiy nutq. Adabiy obraz so'z qobig'idan tashqarida mavjud bo'la olmaydi. Tasvirlangan olamning barcha tafsillari faqat so'z shaklidagina badiiy borliqqa aylanadi. So'z, til badiiy adabiyotni yuzaga keltiruvchi asosiy moya, undagi obrazlilikning moddiy tashuvchisidir"². Bu o'rinda so'zning – leksikaning, umuman, tilning badiiy tasvirlarni yuzaga keltirishdagi ahamiyati ta'kidlanaypti.

Tilshunos olim E.Begmatov badiiy uslub va badiiy nutqni bir-biridan farqlaydi. Uning fikricha, "Badiiy nutq – badiiy uslubni vujudga keltiruvchi vosita. Nutqning obrazli-ifodaviyligi bu uslub turining muhim belgilaridan biri hisoblanadi"³. U o'z talqinini davom ettirib, obrazli vositalarning uslubiy xosligi masalasiga to'xtaladi: "Obrazli vositalar faqat badiiy uslub uchun xos bo'lmay, nutqning boshqa formalarida ham bu vositalardan foydalaniladi. Shunga ko'ra obrazli vositalar badiiy uslubning o'ziga xos xususiyatlari sifatida emas, balki boshqa uslub turlariga nisbatan badiiy uslubda keng tarqalgan stilistik vositalar sifatida talqin qilinishi lozim"⁴.

Muallifning ta'kidlashicha, "Badiiy nutqning estetik ta'sirchanligini ta'minlovchi asosiy holatlar quyidagilar: a) nutqda so'zlarning o'z o'rnida bo'lishi va fikrni obrazli ifoda etishi; b) nutqda uslubiy vositalarning maqsadga mos qo'llanishi"⁵.

Adabiyot darslarida adabiy-nutqiy kompetensiyalarni shakllantirish deganda, albatta, badiiy asar asosida ish olib borilishi nazarda tutiladi. Badiiy asar esa badiiy uslub bilan bog'lanadi. Agar chet til darslarida nutqiy faoliyat turlari – o'qib eshittirilgan matn yoki o'rganilayotgan tilda so'zlangan nutq mazmunini tinglab tushunish, matn o'qib mazmunini tushunish, o'rganilayotgan tilda gapirishni va yozishni o'rgatish vazifalari qo'yilsa, adabiyot darslarida badiiy asar asosida nutqiy faoliyat turlarini farqlab nutq o'stirish vazifalari ilgari suriladi. Bu o'rinda badiiy nutqni tinglab tushunish (estetik zavq olish), badiiy asarni o'qish jarayonini badiiy nutqqa yaqin-